

Agnieszka Tomczewska

Glosa do wyroku Trybunału Sprawiedliwości  
Unii Europejskiej w sprawie C-644/20  
z 12.05.2022 r. – zmiana miejsca zwykłego  
pobytu małoletniego wierzyciela świadczeń  
alimentacyjnych w sytuacji wydania wyroku  
nakazującego jego powrót w trybie Konwencji  
haskiej z 1980 r. dotyczącej cywilnych aspektów  
uprowadzenia dziecka za granicę

*Gloss to the judgment of the Court of Justice of the  
European Union in case C-644/20 of 12 May 2022  
– change of habitual residence of a minor maintenance  
creditor in the event of a judgment ordering his return  
under The 1980 Hague Convention on the Civil Aspects of  
International Child Abduction*

---

Mgr Agnieszka Tomczewska, doktorant na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie; sędzia delegowany do Ministerstwa Sprawiedliwości; zastępca dyrektora Departamentu Spraw Rodzinnych i Nieletnich w Ministerstwie Sprawiedliwości; przedstawiciel Polski w pracach grupy roboczej Rady Unii Europejskiej nad rozporządzeniem Rady (UE) 2019/1111 z 25.06.2019 r. w sprawie jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich i w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej oraz w sprawie uprowadzenia dziecka za granicę (przekształcenie); autorka ustawy wdrażającej przedmiotowe rozporządzenie, jak też unijnych rozwiązań wprowadzających mechanizm zapewniający poszanowanie tożsamości dziecka w sytuacji, gdy jest ono umieszczane w pieczy zastępczej w innym państwie członkowskim; wykładowca Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury; autorka publikacji z zakresu prawa międzynarodowego rodzinnego, w tym spraw dotyczących uprowadzenia dziecka za granicę; prelegent konferencji krajowych i zagranicznych z zakresu międzynarodowych praw dziecka; Polska, e-mail: agnieszka.tomczewska@ms.gov.pl  
Data zgłoszenia tekstu przez autora: 6.06.2022 r.; data zaakceptowania do publikacji: 22.07.2022 r.

### Abstract

*The gloss endorses the position of the Court of Justice of the European Union presented in the judgment issued in case C-644/20, in which the CJEU recognized – for the purposes of determining the law applicable in a cross-border maintenance case – the habitual residence of the child (pursuant to Article 3 of the Protocol Hague of 23 November 2007 on the Law Applicable to Maintenance Obligations) the country to which the child has been abducted despite a judgment ordering the return of the child under the Hague Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction. The Court, bearing in mind the best interests of the child, recognized the need to take into account the current environment in which the child currently resides in the context of assessing the real needs of the maintenance creditor. Thus, the CJEU did not adopt the concept contained in Regulation 2201/2003, according to which the jurisdictional connecting factor based on the child's habitual residence, in principle, cannot be linked to the country to which the child was wrongfully removed or retained.*

**Keywords:** child abduction, habitual residence, alimony, applicable law, Hague Convention

### Streszczenie

Glosa wyraża aprobatę do stanowiska Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej przedstawionego w wyroku wydanym w sprawie C-644/20, w którym TSUE uznał – na potrzeby ustalenia prawa właściwego w sprawie alimentacyjnej o charakterze transgranicznym – za miejsce zwykłego pobytu dziecka (na podstawie art. 3 Protokołu haskiego z 23.11.2007 r. o prawie właściwym dla zobowiązań alimentacyjnych) państwo, do którego dziecko zostało uprowadzone, pomimo wydania wyroku nakazującego powrót dziecka na podstawie Konwencji haskiej z 25.10.1980 r. dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę. Trybunał, mając na uwadze dobro dziecka, uznał konieczność uwzględnienia aktualnego środowiska, w którym dziecko aktualnie przebywa w kontekście oceny realnych potrzeb wierzyciela alimentacyjnego. Tym samym TSUE nie przejął koncepcji zawartej w rozporządzeniu 2201/2003, zgodnie z którą łącznik jurysdykcyjny oparty na miejscu zwykłego pobytu dziecka co do zasady nie może być powiązany z państwem, do którego dziecko zostało bezprawnie uprowadzone lub w którym zostało zatrzymane.

**Słowa kluczowe:** uprowadzenie dziecka, miejsce zwykłego pobytu, alimenty, prawo właściwe, Konwencja haska

W wyroku z 12.05.2022 r. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (dalej TSUE, Trybunał)<sup>1</sup> uznał, że dla celów ustalenia prawa właściwego dla roszczenia alimentacyjnego miejscem zwykłego pobytu wierzyciela alimentacyjnego jest miejsce, w którym faktycznie znajduje się ośrodek jego życia, tym bardziej gdy chodzi o małe dziecko. Okoliczność, że sąd państwa, do którego dziecko zostało bezprawnie uprowadzone, nakazał w ramach odrębnego postępowania powrót dziecka do państwa, w którym dziecko miało miejsce zwykłego pobytu przed jego uprowadzeniem, nie wystarcza, aby uniemożliwić uzyskanie przez dziecko miejsca zwykłego pobytu na terytorium tego państwa.

Przypomnijmy, że wyrok stanowi odpowiedź na pytanie prejudycjalne polskiego sądu – Sądu Okręgowego w Poznaniu, który powziął wątpliwości co do możliwości ustalenia miejsca zwykłego pobytu w państwie, do którego dziecko zostało bezprawnie uprowadzone, a następnie zatrzymane. Wyrok zapadł bowiem na kanwie stanu faktycznego, w którym to matka dzieci – posiadających obywatelstwo polskie oraz brytyjskie – opuściła Zjednoczone Królestwo (dalej ZK), które dotychczas było państwem zwykłego pobytu dzieci, i wraz z nimi udała się do Polski. Przed polskim sądem matka dzieci wytoczyła powództwo alimentacyjne, domagając się zasądzenia comiesięcznych świadczeń alimentacyjnych na rzecz małoletnich. Wyrok sądu pierwszej instancji zasądzający alimenty został zaskarżony. Natomiast w międzyczasie Sąd Okręgowy w Poznaniu na wniosek ojca dzieci – w trybie Konwencji dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę<sup>2</sup> – nakazał ich powrót do ZK.

W przedmiotowej sprawie ustalenie miejsca zwykłego pobytu w Polsce miało znaczenie dla określenia prawa właściwego w sprawie o alimenty na rzecz dziecka. Zgodnie bowiem z art. 3 Protokołu haskiego z 23.11.2007 r. o prawie właściwym dla zobowiązań alimentacyjnych<sup>3</sup>, zatwierdzonym w imieniu Wspólnoty Europejskiej decyzją Rady UE 2009/941/WE z 30.11.2009 r., łącznik miejsca zwykłego pobytu dziecka (wierzyciela alimentacyjnego) wskazuje prawo właściwe w sprawie o świadczenia alimentacyjne. Należy jednak wskazać, że łącznik miejsca zwykłego pobytu dziecka ma także istotne znaczenie dla ustalenia jurysdykcji w sprawach o świadczenia alimentacyjne. Stanowi o tym art. 3 lit. b rozporządzenia Rady (WE) 4/2009 z 18.12.2008 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń oraz współpracy w zakresie zobowiązań alimentacyjnych<sup>4</sup>. Podkreślmy, że w przedmiotowej sprawie kwestia ustalenia miejsca zwykłego pobytu dziecka nie miała istotnego znaczenia dla określenia jurysdykcji sądu polskiego, albowiem ta została ustalona w trybie art. 5 rozporządzenia 4/2009, czyli na podstawie przesłanki wdania się w spór przez pozwanego i niepodniesienia przez niego zarzutu braku jurysdykcji sądu polskiego. Niemniej jednak należy zwrócić uwagę na to, że dokonana przez TSUE wykładnia umożliwiająca ustalenie zwykłego pobytu

<sup>1</sup> C-644/20 (Dz.Urz. UE C 257 z 2022 r., s. 8).

<sup>2</sup> Konwencja sporządzona w Hadze 25.10.1980 r. (Dz.U. z 1995 r., Nr 108 poz. 528) – dalej Konwencja haska.

<sup>3</sup> Dz.Urz. UE L 331 z 16.12.2009 r., s. 19 – dalej Protokół haski.

<sup>4</sup> Dz.Urz. UE L 7 z 10.01.2009 r., s. 1 – dalej rozporządzenie 4/2009.

w państwie, do którego dziecko zostało bezprawnie uprowadzone lub w którym zostało zatrzymane, pozwala jednocześnie na określenie jurysdykcji sądów polskich w tego typu sprawach. Brak jest bowiem racjonalnych podstaw do uznania, że wykładnia pojęcia „zwykłego pobytu wierzyciela alimentacyjnego” w rozumieniu art. 3 Protokołu haskiego powinna się różnić od wykładni tego pojęcia na potrzeby ustalenia łącznika jurysdykcyjnego w myśl art. 3 lit. b rozporządzenia 4/2009. Jak bowiem wielokrotnie wskazywał TSUE, jednolite stosowanie prawa Unii Europejskiej, jak i zasady równości wskazują na to, że znaczenie i zakres tego pojęcia powinny zwykle podlegać autonomicznej i jednolitej wykładni, uwzględniającej kontekst przepisów i cele danego uregulowania<sup>5</sup>.

Ustalenie miejsca zwykłego pobytu w państwie, do którego dziecko zostało bezprawnie uprowadzone lub w którym zostało zatrzymane, oznacza więc możliwość uzyskania przez małoletniego wierzyciela orzeczenia w sprawie alimentacyjnej w tym państwie. Orzeczenie to, zgodnie z zasadami dotyczącymi uznawania i wykonywania orzeczeń przewidzianymi w rozporządzeniu 4/2009 (rozdział IV), może być automatycznie wykonane w każdym z państw członkowskich, co jest istotne z perspektywy ewentualnego przemieszczania się pozwanego. Nadto wierzyciel alimentacyjny uzyskuje dodatkową gwarancję, że postępowanie w sprawie zmiany orzeczenia wydanego w sprawie zobowiązań alimentacyjnych nie będzie mogło zostać wszczęte przez dłużnika w państwie innym niż to, w którym wierzyciel miał miejsce zwykłego pobytu w momencie wydania orzeczenia i w którym nadal je posiada (art. 8 rozporządzenia 4/2009).

Należy wskazać, że argumentacja i wyrokowanie TSUE mogło pójść w zupełnie odmiennym kierunku. Kontrowersje w tej sprawie mogło bowiem budzić to, że rodzic, pod którego faktyczną opieką pozostaje wierzyciel alimentacyjny i który w jego imieniu wniósł pozew o świadczenia alimentacyjne, jest jednocześnie obowiązany do wydania dziecka na podstawie wyroku zarządzającego jego powrót do ZK, jako państwa dotychczasowego miejsca zwykłego pobytu dziecka, które na tej podstawie utrzymuje jurysdykcję w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej w sytuacji bezprawnego uprowadzenia dziecka<sup>6</sup>. Dodajmy, że pozew o alimenty rodzic ten wniósł przed sądem państwa, w którym dziecko przebywa bezprawnie w rozumieniu Konwencji haskiej. W tym zatem kontekście wniesienie powództwa alimentacyjnego na rzecz dziecka, a następnie zasądzenie alimentów przez sąd państwa jego bezprawnego pobytu może powodować, że dziecko

<sup>5</sup> Zob. też wyrok TSUE z 13.10.2016 r., C-294/15, ZOTSiS 2016/10, poz. I-772, pkt 26.

<sup>6</sup> Jest to konsekwencją przyjęcia rozwiązania, zgodnie z którym zwyczajny pobyt przed bezprawnym uprowadzeniem lub zatrzymaniem występuje dopóty, dopóki dziecko nie uzyska zwyczajnego pobytu w innym państwie członkowskim i spełnione zostaną pozostałe przesłanki z art. 10 rozporządzenia Rady (WE) 2201/2003 z 27.11.2003 r. dotyczącego jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej, uchylającego rozporządzenie (WE) 1347/2000 (Dz.Urz. UE L 338 z 23.12.2003 r., s. 1; dalej rozporządzenie 2201/2003), czyli gdy każda uprawniona do opieki osoba, organ lub inna jednostka zgodziła się na uprowadzenie lub zatrzymanie (lit. a) albo jeżeli dziecko przebywało w tym innym państwie członkowskim co najmniej rok, a uprawniona do opieki osoba, organ lub inna jednostka znali miejsce pobytu albo musieli je znać, a dziecko żyło się w swoim nowym otoczeniu, o ile spełniony jest jeden z warunków określonych

w jeszcze większym stopniu wiąże się z państwem, do którego zostało uprowadzone, i *de facto* wskazywać na „legalizację” tego pobytu – gdyż daje rodzicowi, który dziecko uprowadził, możliwość podejmowania legalnych działań w sferze alimentacyjnej. Mając zatem na względzie perspektywę wydanego na podstawie Konwencji haskiej z 1980 r. orzeczenia polskiego sądu w przedmiocie nakazania powrotu dziecka do ZK (finalnie wyrok ten został częściowo uchylony przez Sąd Najwyższy), zgodnie z którym matka dziecka jest osobą obowiązana do jego wydania w celu wykonania tego orzeczenia, można byłoby argumentować, że nie powinna mieć możliwości podejmowania działań prawnych w odniesieniu do alimentów na rzecz dziecka przed sądem państwa, do którego zostało ono bezprawnie przemieszczone. Podążając tym tokiem rozumowania i przenosząc go na grunt praktycznego zastosowania, należałoby stwierdzić, że brak możliwości uzyskania przez rodzica, który uprowadził dziecko, orzeczenia zasądającego świadczenia alimentacyjne przez sąd państwa, do którego dziecko zostało uprowadzone, ma spowodować wykonanie orzeczenia zarządzającego powrót dziecka i skłonić tego rodzica do oddania dziecka – w przeciwnym razie zostanie ono pozbawione alimentów od drugiego z rodziców. Bez wątpienia w sytuacji powrotu dziecka do państwa jego dotychczasowego miejsca zwykłego pobytu roszczenie alimentacyjne może okazać się niezasadne. Istotnie jest to zatem argument, którego nie można pomijać w trakcie rozpoznawania tego typu spraw, tym bardziej że bezprawność pobytu dziecka w danym państwie powinna podlegać ocenie w kontekście trwałości jego pobytu w tym państwie. Z drugiej jednak strony pozbawienie małoletniego wierzyciela możliwości uzyskania świadczenia alimentacyjnego nie może być czynnikiem samym w sobie decydującym o braku możliwości ustalenia miejsca zwykłego pobytu dziecka i stanowić metody wywierania nacisku na rodzica, pod którego faktyczną opieką przebywa małoletni, w celu jego oddania i wymuszenia szybkiego wykonania orzeczenia nakazującego powrót dziecka.

Trafnie zatem TSUE uznał, że ustalenie miejsca zwykłego pobytu dziecka w państwie, do którego zostało bezprawnie uprowadzone, jest możliwe i powinno odbywać się na podstawie całokształtu okoliczności sprawy w kierunku ustalenia, które państwo stanowi centrum aktywności życiowej dziecka. Zwykle miejsce pobytu dziecka zatem zostało uznane przez TSUE jako element stanu faktycznego, okoliczność

---

w lit. b tiret i-iv. Z tego skomplikowanego unormowania wynika więc, że „odpada” pierwotna jurysdykcja związana ze „zwyczajnym pobycem” wówczas, gdy dziecko uzyskuje zwyczajny pobyt w innym państwie członkowskim przy zaistnieniu jeszcze dalszych okoliczności (lit. a, b tiret i-iv). K. Piasecki, *Rozporządzenie Rady (WE) Nr 2201/2003 dotyczące jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej, uchylające rozporządzenie WE nr 1347/2000*, [w:] *Przepisy z zakresu międzynarodowego postępowania cywilnego. Sąd polubowny (arbitrażowy). Regulacje prawne Unii Europejskiej w sprawach transgranicznych. Komentarz*, red. K. Piasecki, t. 4, Warszawa 2013, Legalis, komentarz do art. 10 rozporządzenia 2201/2003. Tak też: J. Gudowski [red.], *Komentarz do rozporządzenia Rady UE 2019/1111 – Jurysdykcja, uznawanie i wykonywanie orzeczeń w sprawach małżeńskich i w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej oraz w sprawie uprowadzenia dziecka za granicę*, Warszawa 2022, komentarz do art. 9 – „w sytuacji uprowadzenia dziecka jurysdykcja należy do sądów, państwa członkowskiego, w którym miało ono zwykły pobyt bezpośrednio przed bezprawnym uprowadzeniem. Utrzymują one swoją właściwość do momentu, w którym dane państwo nie stanie się miejscem zwykłego pobytu dziecka, (...) a wszystkie podmioty posiadające prawo do opieki muszą zaakceptować bezprawne zabranie lub zatrzymanie”.

faktyczną<sup>7</sup>, podlegającą ustaleniu na podstawie ogólnych reguł dowodowych, tj. w szczególności więzi rodzinnych, środowiskowych, uczęszczania do szkoły czy przedszkola, znajomości języków. Trybunał nie przychylił się natomiast do poglądu, że ustalenie zwykłego miejsca zwykłego pobytu dziecka w sprawie alimentacyjnej ma zależeć od innej sprawy i jej wyniku (nakazania powrotu), czyli *de facto* stać się kategorią prawną, a nie okolicznością faktyczną, która podlega stwierdzeniu ze względu na określone, dające się ustalić, okoliczności.

Wyrok w tej sprawie bez wątpienia jest krokiem w kierunku ochrony małoletniego wierzyciela, która według TSUE nie podlega ograniczeniu z uwagi na bezprawny (w rozumieniu Konwencji haskiej z 1980 r.) pobyt małoletniego w innym państwie członkowskim. Z aprobatą należy odnieść się do tego kierunku wykładni, a także traktowania interesu małoletniego wierzyciela i zapewnienia mu odpowiedniego do warunków środowiskowych utrzymania jako kwestii nadrzędnej. Trybunał słusznie wskazał, że prawo właściwe, jako określone poprzez łącznik miejsca zwykłego pobytu dziecka, wyznacza również zakres jego uzasadnionych potrzeb w kontekście środowiska rodzinnego oraz prawnych i faktycznych warunków środowiska społecznego państwa, w którym dziecko przebywa. Prawo miejsca zwykłego pobytu wierzyciela jest zatem najściślej związane z sytuacją dziecka i wydaje się być najistotniejsze dla uregulowania rozwiązań odnoszących się do konkretnych problemów, jakie ten małoletni wierzyciel może napotkać.

Wskazać należy, że wątpliwość co do możliwości uznania państwa, do którego dziecko zostało bezprawnie uprowadzone i w którym zostało zatrzymane, za miejsce zwykłego pobytu w sprawie o świadczenia alimentacyjne miała również wymiar prawny, gdyż zrodziła się z tego, że rozporządzenie 2201/2003, co do zasady wyłącza możliwość uznania państwa, do którego dziecko zostało bezprawnie uprowadzone lub w którym zostało zatrzymane, za miejsce jego zwykłego pobytu (art. 10 rozporządzenia 2201/2003). Muszą zaistnieć określone przesłanki procesowe wskazujące na brak woli rodzica opuszczonego do wszczęcia postępowania w trybie Konwencji haskiej z 1980 r. w celu uzyskania orzeczenia zarządzającego powrót dziecka do państwa jego dotychczasowego pobytu. Tym samym sąd państwa, do którego dziecko zostało bezprawnie uprowadzone, zasadniczo nie ma jurysdykcji do rozpoznawania spraw dotyczących władzy rodzicielskiej w stosunku do tego dziecka. Sprawy te pozostają nadal w jurysdykcji sądu państwa, z którego dziecko zostało bezprawnie uprowadzone i które dotychczas stanowiło miejsce jego zwykłego pobytu. Celem takiego rozwiązania jest niechęć unijnego prawodawcy do legalizowania pobytu dziecka w państwie, do którego zostało uprowadzone, i tym samym zapewnienie efektywności postępowania prowadzonego w trybie Konwencji haskiej z 1980 r., a także zapewnienie sądom państwa dotychczasowego zwykłego pobytu dziecka

<sup>7</sup> Pojęcie „zwykłego pobytu” odzwierciedla w istocie kwestię faktyczną (por. wyrok TSUE z 8.06.2017 r., C-111/17 PPU, ZOTSiS 2017/6, poz. I-436, pkt 51) i do sądu odsyłającego należy jego zweryfikowanie na podstawie całokształtu okoliczności faktycznych danej sprawy (zob. wyroki TSUE: z 2.04.2009 r., C-523/07, ZOTSiS 2009/4A, poz. I-2805, pkt 42; z 28.06.2018 r., C-512/17, ZOTSiSPI 2018/6, poz. I-513, pkt 41; z 25.11.2021 r., C-289/20, Dz.Urz. UE C 51 z 2022 r., s. 10, pkt 51).

realnego wpływu na władzę rodzicielską<sup>8</sup>. Tym samym – przenosząc powyższe rozwiązania na grunt spraw alimentacyjnych – należałoby wskazać, że brak możliwości uznania państwa, do którego dziecko zostało bezprawnie uprowadzone lub w którym zostało zatrzymane, za miejsce jego zwykłego pobytu wyklucza możliwość wytoczenia przed sądem tego państwa powództwa o świadczenia alimentacyjne opartego na łączniku zwykłego pobytu wierzyciela alimentacyjnego.

Rozpoznając sprawę w tym kontekście, TSUE wskazał jednak na brak podstaw do stosowania mechanizmów z rozporządzenia 2201/2003 w sprawach alimentacyjnych. Odejście od tego schematu w przypadku spraw alimentacyjnych o charakterze transgranicznym jest niewątpliwie podyktowane dobrem małoletniego i potrzebą zabezpieczenia mu środków utrzymania. Dobrze się stało, że materialny interes dziecka nie będzie stanowił przedmiotu pertraktacji pomiędzy rodzicami. Jak wskazał TSUE, sprzeczne z celem art. 3 Protokołu haskiego i zasadą uwzględnienia najlepszego interesu dziecka byłoby uznanie, że istnienie orzeczenia sądu państwa członkowskiego stwierdzającego bezprawność uprowadzenia lub zatrzymania małoletniego dziecka i nakazującego powrót tego dziecka do rodzica zamieszkującego w innym państwie w zasadzie stoi na przeszkodzie stwierdzeniu, że dziecko to ma na terytorium tego państwa miejsce zwykłego pobytu dla celów ustalenia prawa właściwego dla roszczeń alimentacyjnych.

Warto wskazać, że w tej sprawie polski rząd – kierując się dobrem dziecka i potrzebą zapewnienia mu należytego utrzymania – przedstawił stanowisko i argumentację przemawiającą za możliwością uznania państwa, do którego dziecko zostało uprowadzone, za miejsce zwykłego pobytu dziecka w sprawach alimentacyjnych. Jak widać, opinia ta została podzielona przez TSUE i przyjęta w niniejszym wyroku.

## Bibliografia

1. Gudowski J. [red.], *Komentarz do rozporządzenia Rady UE 2019/1111 – Jurysdykcja, uznawanie i wykonywanie orzeczeń w sprawach małżeńskich i w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej oraz w sprawie uprowadzenia dziecka za granicę*, Warszawa 2022.
2. Magnus U., Mankowski P. [red.], *European Commentaries on Private International Law ECPIL, Commentary*, t. 4, Brussels IIbis Regulation, Köln–München 2017.
3. Piasecki K., *Rozporządzenie Rady (WE) Nr 2201/2003 dotyczące jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej, uchylające rozporządzenie WE nr 1347/2000*, [w:] *Przepisy z zakresu międzynarodowego postępowania cywilnego. Sąd polubowny (arbitrażowy). Regulacje prawne Unii Europejskiej w sprawach transgranicznych. Komentarz*, t. 4, red. K. Piasecki, Warszawa 2013, Legalis.

<sup>8</sup> U. Magnus, P. Mankowski [red.], *European Commentaries on Private International Law ECPIL, Commentary*, t. 4, *Brussels IIbis Regulation*, Köln–München 2017, komentarz do art. 10 pkt 7.